

Mapy sądów podkomorskich, komisarskich, referendarskich, asesorskich i trybunałów, cz. II

DZIEŁO GEOMETRY

Na mapach sądowych na ogół umieszczane były różnego rodzaju adnotacje dotyczące rozstrzyganej sprawy. Zapiski te pozwalają w niektórych przypadkach stwierdzić, że ta sama sprawa graniczna była rozpatrywana kolejno przez dwa, a nawet trzy sądy – podkomorski, komisarski i asesorski.

HENRYK BARTOSZEWICZ

Mapa sporu granicznego pomiędzy dobrami Mazew, Głogowa i Jankowice położonymi w powiecie i województwie łęczyckim – sporządzona w 1786 r. na zlecenie sądu podkomorskiego rawskiego przez geometrę i geografa królewskiego Stefana Zambrzyckiego na arkuszu o wymiarach 74,5 x 53,5 cm w skali około 1:950 – była kilkakrotnie przedkładana przed różnymi sądami. Najpierw została poświadczona w sądzie podkomorskim przez komornika granicznego ziemi rawskiej Aleksandra Mireckiego, później przez komornika granicznego ziemi nurskiej Jana Zambrzyckiego. Następnie przedłożono ją w Trybunale Koronnym Piotrkowskim. Pod datą 7 listopada 1786 r. widnieje na niej podpis złożony przez pisarza ziemi gostynińskiej, marszałka Trybunału Koronnego Feliksa Mikorskiego (rys. 1).

Adnotacje umożliwiają śledzenie losów sporu granicznego trwającego przez dłuższy czas. Wśród kartografików sądów asesorskich zachowały się dwie mapy dotyczące sporów granicznych toczonych przez miasto Latowicz z są-

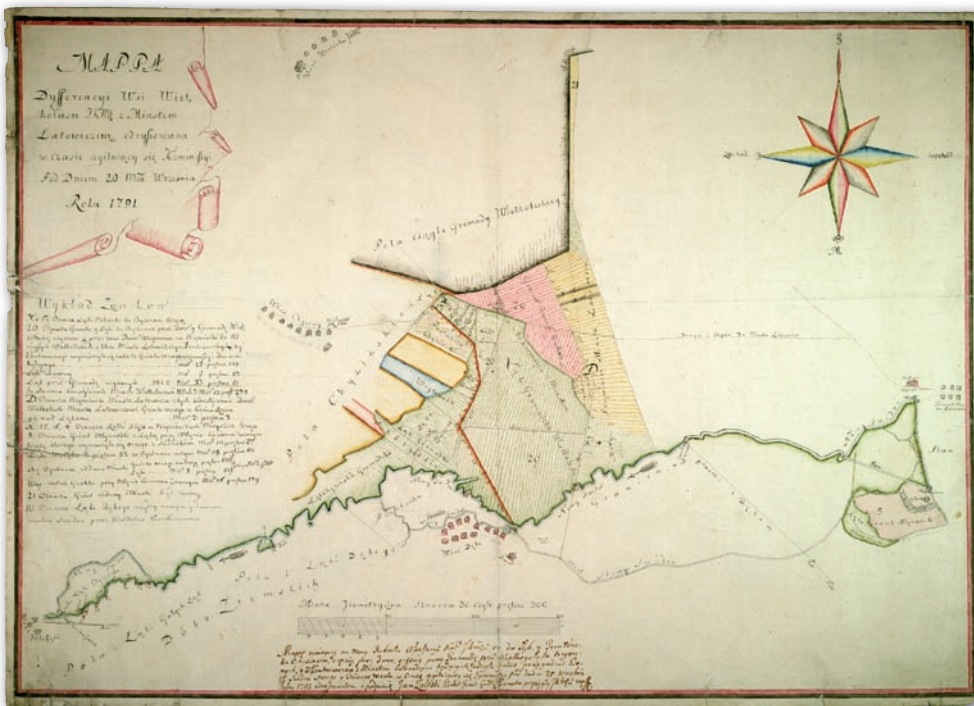
Rys. 1. Mapa sporu granicznego między dobrami Mazew, Głogowa i Jankowice, 1768 r., AGAD, Zb. Kart. 170-6

siednimi wsiami w powiecie garwolińskim (województwo mazowieckie). Mapę geometryczną miasta JKMcI Latowicza na mocy dekretu Asesorii Koronnej tudzież Komisji JKMcI wykonał w 1782 r. geometra królewski i grodzki Józef Żochowski

na papierze o wymiarach 160 x 101 cm w skali około 1:6800. Oznaczono na niej granice między Latowiczem a wsiami oraz wyróżniono obszar sporny (rys. 2). 20 września 1791 r. komornik graniczny, geometra królewski Jan Zaleski sporzą-

Rys. 2. Mapa granic Latowicza, 1782 r., AGAD, Zb. Kart. 241-16

Rys. 3. Mapa sporu granicznego między Latowiczem a wsią Wielgolas, 1791 r., Zb. Kart. 357-48

dził mapę sporu granicznego pomiędzy wsią Wielgolas a Latowiczem na arkuszu o wymiarach 72 x 51,5 cm w skali około 1:7000 (rys. 3). Z treści obu map i umieszczonych na nich zapisków wynika, że spór graniczny Latowicza z sąsiednimi wsiami toczył się co najmniej od 1782 r. W 1791 r. miasto uzyskało część spornych gruntów, natomiast reszta nadal pozostawała przedmiotem sporu.

Osiemnastowieczne mapy sądowe Rzeczypospolitej były wykorzystywane w sądach działających w zaborze pruskim, austriackim i rosyjskim. Na mapie dóbr Łukom (położonych w powiecie konińskim, województwo kaliskie) wykonanej w 1766 r.

na papierze o wymiarach 59,5 x 48 cm w skali około 1:13 700, dwukrotnie poświęconej w Trybunale Koronnym przez marszałków Antoniego Jabłonowskiego (w 1766 r.) i Melchiora Bończę Miąskoskiego, widnieją także adnotacje świadczące o przedkładaniu jej po rozbiorach w sądzie pruskim (rys. 4).

Do rozpatrzenia wyroku wydane go przez sąd komisarski w sprawie sporu granicznego pomiędzy wsiami prywatnymi Howańczyce i Horbasów a wsią królewską Markowice położonymi w powiecie łatyckim powrócono w latach trzydziestych XIX w. Zachowała się mapa, która została w związku z tym sporem wyko-

nana w 1772 r. przez królewskiego geometrę przysięgłego Antoniego Ditiuk Jędrzejewskiego na papierze o wymiarach 133,5 x 94,5 cm w skali około 1:12 250. Kilkadziesiąt lat później to dzieło kartograficzne ponownie stało się dokumentem przedstawionym w sądzie, o czym świadczy rosyjska adnotacja urzędowa z 17 grudnia 1836 r. Mapę tę wyróżniają kilka cech rzadko spotykanych w przypadku XVIII-wiecznych kartografików sądowych. Legenda składa się z dwóch części, z których jedną zamieszczono na mapie, a druga została do niej doklejona. Mapę bogato ozdobiło elementami ornamentacyjnymi. Tytuł mapy otoczony został winiętą złożoną z elementów roślinnych, zwieńczoną herbem Litwy (na tarczy Pogoń) z koroną w klejnocie. Poniżej winięty została przedstawiona rodzajowa scena łowienia ryb. W lewym dolnym rogu umieszczono rysunek przyrządów mierniczych. Mapa jest zorientowana na północ za pomocą ozdobnej różnicy stron świata. Autor użył znaków topograficznych, którymi oznaczył mogiły, pasieki, wawnozy, budy dozorców, wołownie, dziegciarnie, drogi, groble i młyny. Zabudowę miejscowości przedstawiono rysunkami budowli, wyróżniając domy, cerkwie, kościoły, klasztory, ratusze i zamki (rys. 5).

Śpośród XVII-wiecznych map sądowych przechowywanych w zbiorach AGAD, które nie zostały włączone do poszczególnych zespołów map sądowych, na uwagę zasługują kartografika pochodzące z archiwów rodowych – Archiwum Warszawskiego Radziwiłłów, Archiwum Potockich z Łańcuta i Archiwum Potockich z Jabłonny.

Najstarsza w grupie sądowych kartografików radziwiłłowskich jest mapa granicy między dobrami Karola I Stanisława Radziwiłła (wieś Tylawka) i dobrami Jakuba Kamieńskiego (wieś Baszkowice) z 1707 r. Jest to kopia sporządzona przez por. Krystiana de Bergmana z mapy wykonanej w 1706 r. przez geometrę

przysięgłego Franciszka Okrzy Wątróbkę na papierze o wymiarach 97 x 63,5 cm w skali około 1:10 000. Na mapie zostały umieszczone liczne elementy ikonograficzne, między innymi rysunek orła z herbem Radziwiłłów *Trąby* (AGAD, Zb. Kart. 446-27).

Szczególnie interesująca jest mapa wsi Wieszczerzewicze i Werkały sporządzona w 1754 r. przez komornika powiatu wołkowyskiego Tomasza A. Lenczewskiego na arkuszu papieru o wymiarach 48,5 x 38,1 cm w związku ze sporem własnościowym toczonym przez Radziwiłłów z rodziną Oskierków (rys. 6). Dotyczy ona jednego z epizodów konfliktu między rodami, który sięgał przełomu XVI i XVII w. Początkowo była to rywalizacja między Radziwiłłami i Chodkiewiczami o księstwo słuckie, dziedzictwo książąt Olelkowiczów, które ostatecznie – w wyniku małżeństwa Janusza Radziwiłła z Zofią Olelkowiczówną – znalazło się na początku XVII w. w posiadaniu Radziwiłłów. Wsie Werkały i Wieszczerzewicze, wcześniej wchodzące w skład księstwa słuckiego, w XVII i XVIII w. aż po początek XIX w. były przedmiotem sporu między właścicielami a dzierżawcami.

Z kartografików sądowych pochodzących z Archiwum Potockich z Łańcuta uwagę zwracają cztery mapy związane z toczącym się przed Trybunałem Koronnym Lwowskim sporem

Rys. 5. Mapa sporu granicznego między wsiami Howańczyce i Horbasów a wsią Markowce. 1772 r., AGAD, Zb. Kart. 500-17

Rys. 4. Mapa dóbr łukom, 1766 r., AGAD, Zb. Kart. 283-29

terytorialnym między wsiami Ostapie, Zarubińce, Hibowo i Iwankowce należącymi do tzw. państwa grzymałowskiego (nazwa pochodzi od miasta Grzymałów w powiecie skałackim), stanowiącymi własność Izabeli z Czartoryskich Lubomirskiej, a wsiami Horodnia i Krzywe położonymi w dobrach Wiktora Baworowskiego. Pierwszą z map sporządził w 1791 r. geometra przysięgły Trybunału Koronnego Lwowskiego Jan Korczyński na arkuszu o wymiarach 79 x 56 cm w skali około 1:16 000. Obejmuje ona terytorium między miastami Grzymałów i Skałat. Zabudowę miejscowości oznaczono na mapie symbolicznie rysunkami domów. Uwagę zwraca przedstawienie rzeźby terenu najnowocześniejszym ze stosowanych wówczas sposobów – metodą kreskową (AGAD, Zb. Kart. 454-7).

Trzy lata później, w czerwcu 1794 r., J. Korczyński sporządził dwie mapy dotyczące sporu. Obie obejmują ten sam teren co mapa z 1791 r. i zostały wykonane w tej samej w skali około 1:16 000.

Zmieniono jedynie orientację (z południowej na północną) oraz powiększono nieznacznie zasięg map w kierunku miasta Skałat (AGAD, Zb. Kart. 454-5 i Zb. Kart. 454-6). We wrześniu 1794 r. powstała ostatnia z czterech zachowanych map sporu granicznego między dobrami księżnej Lubomirskiej a dobrami hrabiego Baworowskiego sporządzona przez geometrę przysięgłego Trybunału Koronnego Lwowskiego Antoniego Jędrzejewskiego. Zasięg terytorialny mapy jest analogiczny jak map wykonanych trzy miesiące wcześniej, mniejsza jest tylko skala – 1:40 000. Natomiast mapa Jędrzejewskiego została zaopatrzona w bogatą legendę.

Wśród kartografików ze zbiorów Archiwum Potockich z Jabłonny znajduje się siedem XVIII-wiecznych map sądowych. Autorem trzech z nich jest kapitan, później major, Maciej Deutsch (Deytz), geometra, kartograf i rysownik, znany

przede wszystkim jako autor kilkudziesięciu XVIII-wiecznych planów Warszawy. Najstarsza z omawianych map sądowych została sporządzona 20 listopada 1755 r. na papierze o wymiarach 171 x 129 cm w skali około 1:10 000. Stanowi ona ilustrację kartograficzną sporu terytorialnego, jaki toczył przed sądem asesorskim pomiędzy dobrami królewskimi należącymi do ekonomii Kozienice a dobrami kościelnymi Janików (rys. 7). Mapę sporu granicznego między dobrami szlacheckimi Goryń a sąsiednimi wsiami wchodzącymi w skład ekonomii Kozienice wykonał Deutsch w 1762 r. na papierze o wymiarach 207 x 83 cm w skali około 1:17 500. Sprawa toczyła się co najmniej od początku XVIII w. (AGAD, Zb. Kart. 507-3). Najmniej można powiedzieć o trzeciej z map autorstwa Deuschy ze względu na zły stan jej zachowania (liczne przedarcia i ubytki). Oprócz nazwiska autora udało się ustalić, że powstała w 1763 r. i dotyczy sporu pomiędzy Goryniem i Jastrzębiem z jed-

nej strony a Kozienicami z drugiej, czyli najprawdopodobniej związana jest z tą samą sprawą, co mapa sporządzona rok wcześniej (AGAD, Zb. Kart. 507-4). Mapy Deuschy wyróżnia wysoka jakość i charakterystyczna kolorystyka rysunku. Wykonywał on swoje prace, używając akwareli o jasnych pastelowych kolorach, wśród których dominował zielony. Umiejętności kartograficzne tego autora były znaczniejsze aniżeli większości ówczesnych geometrów sporządzających mapy sądowe.

Z ekonomią kozienicką związane są dwie kolejne mapy sądowe ze zbiorów Potockich z Jabłonny. Pierwsza z nich, nosząca datę 30 czerwca 1765 r., została wykonana przez C. Grossmana na papierze o wymiarach 49 x 34,5 cm w skali około 1:1700. Mapa ukazuje przedmiot sporu granicznego, jaki toczył się od 1653 r. przed różnymi sądami Rzeczypospolitej między wsią Kociołki należącą do dóbr klasztoru w Sieciechowie a ekonomią kozienicką (AGAD, Zb. Kart. 507-5). Sporów terytorialnych między ekonomią kozienicką a opactwem sieciechowskim dotyczy także mapa nieznanego autora z początku drugiej połowy XVIII w. o wymiarach 59 x 47 cm w skali około 1:11 000. Oznaczono na niej teren sporny między wsiami Peterkowiec i Opatowice, położonymi nad rzekami Wisłą, Zagóźdźką i Chartową.

Dwie ostatnie z siedmiu map sądowych z Archiwum Potockich to dzieła wyjątkowe pod wieloma względami. Mapę miasta królewskiego Olkusza i okolic ukazującą tereny sporne z probostwem i zakonem augustianów, a także innymi właścicielami gruntów wyróżniają nie tylko znaczne rozmiary – 228 x 201 cm. Uwagę zwraca także osoba autora, ponieważ mapę tę sporządził królewski geometra przysięgły, kartograf Andrzej Okniński, twórca także innych miejskich map wielkoskalowych. Duża skala mapy – 1:4000 – przy znacznych jej rozmiarach pozwoliła na szczegółowe przedstawienie ukazanego obszaru. Treść wzbogaciły: podziałka liniowa w sznurach, przeliczonych na królewskie łokcie warszawskie (1 sznur = 75 łokci), legenda, objaśnienie kolorów oraz inwentarz gruntowy. Rodzaje własności rozrózniono nie tylko kolorami, ale w przypadku własności szlacheckiej opisano także imionami i nazwiskami właścicieli. Oprócz miejscowości oznaczono i opisano drogi, młyny, huty, kościoły i inne budowle sakralne. Na mapie wid-

Rys. 6. Mapa wsi Wieszczerczowice i Werkały, 1754 r., AGAD, Zb. Kart. 446-39

nieje adnotacja, że została wykonana na polecenie sądu komisarzkiego i uwierzytelniona przez komisarza Pawła Popiela (AGAD, Zb. Kart. 507-7).

W przypadku mapy przedstawiającej granicę między dobrami należącymi do miasta królewskiego Wohynia, położonego w ekonomii brzeskiej, a dobrami szlacheckimi obejmującymi wsie Brannica, Zbylotów Wielki, Zbylotów Mały i Kopina, wytyczoną na mocy wyroku sądu komisarzkiego z 26 września 1753 r. – podobnie jak w przypadku trzech map sądowych ekonomii kozienickiej – uwagę zwraca przede wszystkim osoba autora. W momencie sporządzania mapy Jan de Witte był geometrą przysięgłym i posiadał stopień majora. W latach następujących ten wybitny polski architekt

i inżynier wojskowy pochodzenia holenderskiego został w 1768 r. komendantem twierdzy w Kamieńcu Podolskim i fortec pogranicznych, a w 1781 r. został mianowany generałem-lejtnantem. J. de Witte mapę granicy Wohynia wytyczoną na mocy wyroku sądu komisarzkiego sporządził na papierze o wymiarach 74 x 53 cm w skali około 1:19 000 (AGAD, Zb. Kart. 507-8).

Wszystkie XVIII-wieczne mapy sądowe pochodzące z archiwów rodowych zostały wykonane wielobarwną techniką rękopiśmienną. Większość z nich to kartografika o wysokim poziomie wykonania i stopniu dokładności. Autorami kilku map byli wybitni geometrzy, kartogra-

fowie i inżynierowie wojskowi. Prawie wszystkie posiadają legendę, większość – podziałkę liniową i rejestry pomiarowe, charakteryzuje je ponadto bogactwo elementów ikonograficznych i ornamentacyjnych. Zachowane mapy to tylko niewielka część dokumentacji kartograficznej, jaka powstała w związku z bardzo licznymi sprawami terytorialnymi toczonymi przed sądami Rzeczypospolitej. Fakt, że autorzy map sądowych wywodzili się z grona wybitnych geometrów i kartografów królewskich, świadczy o wadze, jaką w XVIII w. przywiązywano do mapy zarówno jako dowodu w sprawach terytorialnych, jak i dokumentu dającego obraz kartograficzny wyroku.

DR HENRYK BARTOSZEWICZ

Literatura:

- Alexandrowicz S., 1966: Mapy majątkowe północnego Podlasia z XVI wieku, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 14, s. 279-305, 8 rys.;
- Alexandrowicz S., 1989: Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku, wyd. 2 poprawione i uzupełnione, Poznań;
- Bartoszewicz H., 1997: Kartografika radziwiłłowska w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych, „Miscellanea Historio-Archivistica”, t. 7, s. 115-126;
- Bartoszewicz H., 1997: Mapy sądowe z archiwów rodzinnych Potockich, „Miscellanea Historio-Archivistica”, t. 8, s. 9-18;
- Gołaski J., 1969: Kształtowanie się mapy wsi w Polsce do końca XVIII w. Studia nad genezą wielkoskalowej informacji kartograficznej, Wrocław-Warszawa-Kraków;
- Kaczmarczyk Z., Leśniowski B., 1966: Historia państwa i prawa Polski, t. 2: Od połowy XV wieku do r. 1795, wyd. 2 poprawione i uzupełnione, Warszawa;
- Łonczyńska K., 1964: Mapy Referendarii Koronnej w drugiej połowie XVIII wieku, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 14, s. 411-428, 7 rys.

Rys. 7. Mapa sporu terytorialnego między dobrami należącymi do ekonomii Kozienice a dobrami Janików, 1755 r., AGAD, Zb. Kart. 507-2 (fragment)

